

Balogh Margit

MINDSZENTY JÓZSEF VESZPRÉMI PÜSPÖK NYILAS FOGSÁGBAN

Mindszenty József, Veszprém új püspöke a komor, háborús időkhöz alkalmazkodva, 1944. március 28-án minden feltűnés nélkül, csendben érkezett székhelyére. Fogadtatása után a székeskáptalannak bemutatta a pápai kinevezési okmányt, és ezzel átvette az egyházmegye kormányzását, ami hagyományosan együtt járt a „királyné kancellárja” ósi méltósággal. A következő napon főpásztori szózatban köszöntötte az egyházmegye papságát és híveit, válaszolva püspöki programját. Eszerint püspökként is szolgáló pap akart maradni, népe papja, aki fényben és gyászban, örömben és bánatban is híveivel marad. „Eszményem a hívekért buzgón munkálkodó és a saját lelkét tökéletesítő, a Jézus Szíve szerint való papság... Hitben és erkölcsben meg kell újulnunk... csak a bűntől rettegünk, a szentségtől nem kell félnünk... Isten keze megsegít és a régi magyar erények újra visszatérnek... és az egyéni, családi és nemzeti életben újjászületés következik be az Egyház és a haza javára.”¹

Az újjászületés azonban még távolinak tűnt fel. Mindszenty alig két hete püspök, amikor április 14-én Serédi Jusztinián hercegprímásnak írt bizalmas levelében a szélsőjobboldali veszélyre hívta fel a figyelmet, párhuzamot vonva 1918–1919 telének történéseivel. Akkor a szélsőbal erősödött napról napra, míg a polgári elem ki nem szorult a kormányzathoz. „Most egyre szélsőbb jobboldaliak jönnek – írja – a ma még kívülálló Szálasi- stb. frakciók fogják diktálni a tempót. Ez a tábor a katolikus iskolák és az egyházi javak ellen tört.” Ezért igen udvariasan, de határozottan cselekvésre szólította fel a hercegprímást: „Jól tudom, hogy Eminenciádnál jobb gondviselője nem lehet az említett érdekeknek, és mire mi, a legújabbak gondolunk is valamit, Eminenciád már cselekedett; mégis méltóztassék megengedni egy szerény kérést: méltóztatnék a kormányzó úrnál a kormányzat további szélsősődési folyamatát megakasztani.”² E levél nemcsak Mindszenty józan helyzetfelismerését igazolja, hanem azt is, hogy Szent Istvánig visszanyúló szokásjog alapján elvárta a hercegprímástól – nem személyhez, hanem méltósághoz kötődően! – a nemzet sorsa fölötti örökösödést, akár úgy is, hogy beleszóljon a kormányzás mikéntjébe. Türelmetlenségében április 21-én személyes kihallgatást kért Horthy Miklós kormányzótól – ám az audiencia létrejöttének nincs nyoma.³

Mindszenty a keresztelésre jelentkező zsidók ügyében szeretetteljes elbírálást kért

¹ Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: VÉL) 1476/1944. „A főpásztor szózata papjaihoz” 1944. március 29. Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1944/VI. Wesprimi, 1946. 31–32.

² VÉL Acta Dioecanae (a továbbiakban: AD) 1614/1944. Mindszenty József püspök 1944. április 14-én kelt levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz. Illusztrációként közli a Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945 c. kötet. Szerk. T. Horváth Lajos. Veszprém, 1996. 28.

³ VÉL AD 1738/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele Ambrózy Gyula m. kir. titkos tanácsosnak, a Kormányzói Kabinetiroda főnökének. Veszprém, 1944. április 21.

papjaitól. Senkit komoly ok nélkül ne utasítsanak el, de kellő előkészítés nélkül ne is kereszteljének meg. Elvárta a hat hónapon át heti kétórányi felkészítési idő betartását, ami egyezett a hercegprímási hivatal közleményével: a papság álljon ellen minden, a megkeresztelési folyamatot felgyorsítani kívánó törekvésnek. A kereszttség szentsége csak az ordinárius engedélyével szolgáltatható ki, s ő jogosult egyedül lerövidíteni az előkészületi időt.⁴ Nem mérte volna fel, hogy a zsidók életveszélyben vannak, és ezért indokolatlanul tekintette az egyházjog által egyébként megengedett rugalmasabb bánásmódot? Vagy feleslegesnek gondolta, mert a zsidótörvények faji alapú „definícióját” a friss áttérés nem befolyásolta? Körlevelének kiadásakor (1944. április 27.) a deportálások ugyan még nem kezdődtek meg, de a német megszállást követő antiszemita rendelethullám már előrevetítette a végkifejletet. Mindszenty elsősorban a kereszttség szentségét és annak komolyságát védte. Ám 1944 nyarára enyhített a szigoron, amit a zsidóság május elejétől kezdődő koncentrációja, majd deportálása váltott ki. Egy június 17-én kelt levelében először, majd később ismétlődően – fenntartva a várakozási időre vonatkozó 1844. számú rendelkezését és szigorúan elvárva a hitben való jártasságot –, engedélyt adott a kivételezésre: „Lehet azonban olyan helyzet is – írja eligazításában –, hogy a hitújjoncokat az államhatalom bizonytalan helyre viszi úgy, hogy Nagyságod, illetve megbízottja nem folytathatja az oktatást. Ez esetben, ha erről (!) komolyan tartani kell, megengedem, hogy a szent kereszttségben részesíthesse őket, hiszen a szent kereszttség feltétlen szükséges és annak elhalasztása nagy hiba volna”.⁵ A kereszttség gyorsított felvételét nem annyira mentőövek szánta, hanem az ismeretlen jövő előtti első lépésnek Jézus követéséhez.

Az üresen maradt zsidó ingatlanok igénylését is eltérően ítélte meg néhány hónapon belül. 1944 tavaszán még semmi kivetnivalót nem látott a zsidó–keresztény tulajdonosváltásban, sőt az 5 kat. holdon aluli zsidóbirtokok akkoriban kezdeményezett árverezésekor plébánosainak kívánatosnak minősítette a „birtoktalan katolikus magyarság” ingatlanszerzését és annak akár banki, akár hitelszövetkezeti kölcsönrel való segítését.⁶ Erkölcsileg egészen másként látta a helyzetet a deportálások után. Az elhurcoltak hátrahagyott ingóságai és ingatlanai vonzották a korbelt haramiákat. Ez alatt a szűk öt hónap alatt Mindszenty a törvény adta lehetőséggel élve (tehát még egy elfogadhatónak ítélt úton) megszerezhető ingatlanoktól eljutott a véres valóságig: a deportálások révén üresen tátongó lakások, a fosztogatások, az önkényes ingatlan-foglalások keserű tapasztalatáig. Veszprémben 1944 szeptemberének első felében kezdték meg a gazdátlan zsidó lakások kiutalását. Mindszenty 1944. szeptember 25-én latin nyelvű körlevelében tiltotta meg, hogy a katolikus egyház intézményei is beálljanak

⁴ VÉL 1844/1944. [1944. április 27.] Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1944/VII. Wesprimi, 1946. 36.; Veszprémi Hírlap, 1944. augusztus 2.

⁵ VÉL AD 2886/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele Németh József apátnak, pápai plébánosnak. Veszprém, 1944. június 17.; VÉL AD 3445/1944 és 3503/1944. Zsidó munkaszolgálatosok ügyében válasz, 1944. július 20. és 22.

⁶ VÉL AD 1971/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele egyes plébánosokhoz. Veszprém, 1944. április 28. Autográf fogalmazvány és annak gépelt tisztázata. – Az ingatlanok újraelosztása a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. törvénycikkre nyúlik vissza, amely elrendelte a zsidó tulajdonban lévő mezőgazdasági ingatlanok átengedését. A végrehajtási rendelet alapján az elvett öt hold alatti birtokokat az Országos Nép- és Családvédelmi Alap feladatainak megvalósítására alakult vármegyei és városi közbiztonsági szövetkezetek kapták meg és osztották újra.

ebbe a sorba: „A zsidók javainak elkobzása után könnyen lehet ingó és ingatlan javaikhoz jutni. Felhívom az egyháziakat, egyházközségeket, katolikus iskolákat és jámbor társulatokat, stb., hogy ilyen javak megszerzésétől tartózkodjanak.”⁷ Nem egy esetben közbenjárt megkeresztelkedett, de a zsidótörvények hatálya alá eső személyek mentesítéséért.⁸ A püspöki kar közös állásfoglalására azonban hiába várt, az csak június 29-ei dátummal született meg (és felolvasását Serédi hercegprímás végül is leállította). Így Mindszenty június 19-én magához Horthy Miklós kormányzóhoz fordult egy igen alázatos levélben, és azt kérte tőle, hogy legalább a megkeresztelt zsidó származású gyermekek elszállítását akadályozza meg.⁹

Szívélyes kapcsolatban állt Varga Béla balatonboglári plébánossal, tudott annak lengyelmentő munkájáról, s arról, hogy menekült zsidókat hamis papírokkal lát el. Amikor a német megszállás után Vargának bujdosnia kellett, az ő segítségével rejtőzött el a homokkomáromi kolostorban.¹⁰ Politikai felfogásuk azonban nem egyezett. Varga a Kisgazdapártban politizált, Mindszenty viszont a keresztény pártot akarta legitimista alapon újjászervezni, a kisgazdákat vetélytársnak tekintette. Hamis lenne tehát, ha Mindszenty és a Kisgazdapárt politikai különbözőségét csupán 1945 utánra tenénk, mert az már az 1930-as évekre nyúlik vissza. Mindszenty végül is azért tolerálta Varga pártállását, mert attól a Kisgazdapárton belüli katolikus és legitimista vonal megerősödését várta.

Mindszenty veszprémi püspökként is a cselekvés embere maradt. Már 1944 tavaszán megkezdte a bérmálás szentségének kiszolgáltatását. 1944. május 6. és június 7. között – az egyre sűrűbbé vált légitámadások közepette – 31 plébánián bérmált, emellett minden esetben felkereste a plébánia területén lévő szerzetesházakat, a katolikus iskola vezető tanítóját, az egyházközség világi elnökét, a plébánia területéről származó papok és kispapok szüleit, a példás életet élő közéleti személyeket.¹¹ Az állandó bombázások elől az egyházmegyébe menekültek lelkipásztori ellátására és az akadozó összeköttetés ellensúlyozására 1944. október 20-án az esperesi kerületek összevonásával hat püspöki biztosságot szervezett, a biztosokat püspöki helynöki jogkörrel ruházta fel.

Figyelmét nem kerülték el egyházmegyéjének katolikus oktatásügyi kérdései, híveinek szociális problémái sem. A hívek megsegítésére elrendelte, hogy plébániánként alakítsák meg az Actio Catholica Bajtársi Szolgálatát, ebbe vonják be a meglévő egyházközségi egyesületek tagjait. E munka lelki hátterét az Actio Catholica női lelkigyakorlatos napok rendezésével kívánta elősegíteni, amihez mindig kapcsolódott valamilyen

⁷ VÉL 4598/1944. Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1944/XI. Wesprimi, 1946. 61. A kérdésről lásd Holtzer Loránt: Mindszenty vitatott hónapjai Veszprémben. Beszélő, 2004. július–augusztus. 114. skk.

⁸ VÉL AD 2716/1944. Mindszenty József veszprémi püspök közbenjárása a pápai illetőségű Pátkai Lajos és családja érdekében, hogy mentesüljenek a gettóba zárás alól. Veszprém, 1944. május 25.; VÉL AD 3172/1944. Pető Ernő izraelita orvos érdekében Mindszenty József pártoló levele Sztójay Döme miniszterelnökhöz és Jaross Andor belügyminiszterhez. Veszprém, 1944. július 6.

⁹ VÉL AD 2895/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele Horthy Miklós kormányzóhoz. Veszprém, 1944. június 19.

¹⁰ Kapronczay Károly: A Nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. évszázadból. (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben.) Budapest, 1998. 40–41.

¹¹ Körmendi József: Mindszenty József veszprémi püspöki tevékenysége. In: Mindszenty József emlékezete. Szerk. Török József. Budapest, 1995. 11.

időszerű szociális és karitatív teendő. Kispapjait elküldte a Katolikus Agrárisfűségi Legényegyletek balatonberényi népfőiskolájára, hogy ismerkedjenek a nép szociális helyzetével, felemelkedésének lehetőségeivel. Felismerte, hogy veszprémi püspökként folytatnia kell azt a fajta munkát, amelyet püspöki biztosként a szombathelyi egyházmegye zalai részében végzett. Bérmaútjain tájékozódott, hol van szükség új iskolára, lelkesítésre, s a háború ellenére, illetve a háború után, igen rövid idő alatt önálló lelkesítést szervezett Ajkacsingervölgy, Alsóörs, Bakonypölöske, Balatonederics, Bódé, Borsodpuszta, Gic, Hegymagas, Köveskál, Mezőlak, Nemesgulács, Nemesszalók, Padrag, Pénzeskút községekben. Plébánia rangjára emelte Csesznek, Hárságy és Pétfürdő egyházeit. Veszprémben megalapította a Szent Margit plébániát. Új iskolát nyitott vagy tanítói állást szervezett Andorjánháza, Alsóörs és Nagyalásony községekben. Katolikus Tanítói Internátus Alapból ösztöndíjjal segítette a katolikus tanítók gyermekeinek közép- és felsőfokú tanulmányait. Gondoskodott a tábori kórházak sebesültjeinek lelki gondozásáról, a nyugdíjas papokról, megkezdte a helyi káplánások szervezését. Azt is tervezte, hogy a sűrűn lakott és szegény községekben a veszprémi püspökség 11 ezer kataszteri hold szántóföldjéből hétezer holdat parcelláztat, s a befolyó jövedelemből jóléti intézményeket állít fel. Terve a Sztójay-kormány ellenállásán bukott meg.¹²

Ügyelt arra, hogy a történelem vihara ne törjön be veszprémi szemináriumba, s zavartalanul folyják a tanítás. Amikor a tanév elején a katonai parancsnokság utasítására a kispapoknak ki kellett költözniük a szemináriumból, a 16 felsőéves hallgatót befogadta rezidenciájába, ám az alsó két évfolyamot haza kellett bocsátania. Addigra már – Slachta Margit szociális testvér kérésére – a Szociális Testvérek Társaságának nyolc (köztük két zsidó származású) jelöltjét is befogadta, akik azután a háztartási munkát látták el. Magának csupán egyetlen szobát tartott fenn, ott fogadta látogatóit, híveit, papjait.

E szoba falai közé egyre borzalmasabb hírek jutottak be gettóba zárt zsidókról, elvetélt tiltakozásokról, sikertelen fegyverszünetről, nyilas hatalomátvételtől, kormányzói lemondásról. Az 1944. augusztusi sikeres román kiugrás után Horthy kormányzó menesztette a Sztójay-kormányt és egy megbízhatóbb, a háborúból való kiugrást előkészítő kabinetet állított fel, de a rosszul előkészített fegyverszüneti kísérlet megbukott, nem utolsósorban a nemzetiszocialistákkal rokonszenvező katonai vezetők ellenállásán. 1944. október 16-án Horthyt lemondatták, s egyidejűleg Szálasi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt vezérét kineveztették miniszterelnöknek, Horthy és családját pedig „védőőrizet” alatt Németországba vitték. Szálasi egy személyben miniszterelnök és államfő is lett. Az ország kétharmada hadszíntérré vált. Megindult a menekülés és a menekítés Nyugatra. A Vörös Hadsereg Budapest felé nyomult, a teljes mozgósítás elrendelése mellett a nyilas hadügyminiszter öngyilkos kitartásra buzdított. Ám hiába ígértek minden ellenséges kilőtt tankért 5 hold földet (később még rózsadombi telket), a harci szellem alábbhagyott, a front bomladozott. Mindszenty püspök őrlődött, mert tehetetlennek érezte magát. Végül nem volt nyugta, s október végén a fővárosba ment, hogy a felsőházat, amelynek püspöki méltóságából eredően hivatalból tagja volt, valamilyen módon összehívja, megtárgyalandó a lehetséges magatartást. Ez azonban, a nyilaskeresztes terror csúcspontján, eleve kudarcra ítélt ötlet

¹² Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 36.; más források is ugyanezre utalnak, pl. Slachta Margit tanúvallomása a „Sárga könyv” kapcsán. 1949. április 30. Szociális Testvérek Társaságának Történeti Irattára 1187/83.

volt. Végül egyedül fogalmazott meg egy memorandumot az értelmetlen háború folytatása ellen. Keresztény erkölcsi és emberiességi indokokra hivatkozva azt követelte, hogy kíméljék meg a Dunántúl lakosságát a hadműveletek pusztításától. „Egyn feláldozhatja magát a nemzetért; tízezrek és tízezrek ebben a világháborúban is hősként haltak meg nemzetünkben hazánkért, de a nemzetet öngyilkosságból odavetni csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és lelkiismeret nem engedi.”¹³

Az 1944. október 31-ei keltezésű szöveget Mindszenty József mellett még hárman írták alá: Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök, Apor Vilmos győri megyéspüspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát. A hercegprímás aláírása hiányzik. „Elvittem volna természetesen Serédi Jusztinián hercegprímáshoz is, hogy tartalmát megbeszéljem vele, de Esztergom benne volt már a harcok kellős közepén és a primásról csak azt tudtam meg, hogy súlyos beteg” – írja emlékirataiban Mindszenty József. Pedig valójában október 31-én a Vörös Hadsereg egységei még csak az ország keleti felében, Nyíregyházánál jártak, Esztergom, ha nehézkesen is, de megközelíthető volt. Valószínűbb, hogy Mindszenty – okulván a hercegprímás egy korábbi, még 1938-ra visszanyúló elutasító magatartásából – eleve fel sem kereste Serédit, holott ő táviratban értesítette, hogy rendelkezésére áll.¹⁴ Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök is „aggályos volt”, azaz tartott a hatalom megtorlásától, és megtagadta az aláírást.¹⁵ A dunántúli püspökök közül nem szerepel itt Virág Ferenc pécsi megyéspüspök neve sem, akit – az emlékiratok szerint – ugyancsak a harcok miatt nem lehetett elérni. Ám a valóság az, hogy Pécs még a memorandum átadásának napján, 1944. november 13-án is elérhető lett volna (Pécsre november 29-én vonultak be a 3. Ukrán Front csapatai).

Az aláírások elmaradása inkább arra utal, hogy Mindszenty kezdeményezésével – nem is annyira a memorandum tartalmával, mint inkább formájával – a püspökök nem mindegyike értett egyet. Serédi hercegprímás maga jellemzően a tárgyalás, a jog, a paragrafusok embere volt, egyéniségétől távol állt petíciókban kifejezni felelősségérzetét a nemzet sorsa iránt. Ugyanakkor Serédi bíboros volt az, aki az Országtanács 1944. október 27-i ülésén Szálasi jelenlétében kifejtette, hogy hatalomátvétele jogilag semmis!

Az aláírók viszont tagadhatatlanul személyes biztonságukat is kockáztatták. A céljában ugyan reménytelen, de hatalmas gesztusértékű memorandum Mindszenty egész mentalitására, a közletről és politikáról alkotott felfogására enged következtetni. A

¹³ Új Ember, (I. évf.) 1945. november 25. 16. sz. 2. A hetilap aláírások nélkül tette közzé a memorandum szövegét.; Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 41. – A memorandum géppel írt másolata megtalálható a Budapest Főváros Levéltárában (a továbbiakban: BFL) XXV.1.a 293/1946. Római katolikus egyházzal kapcsolatos iratok 96.” 6996. fol. IX/203. Ezen a példányon csupán három aláírás szerepel: „Mindszenty [sic!] József veszprémmegyei püspök, s. k., báró Apor László [sic!] győri püspök, Kelemen Krizosztom s. k. pannonhalmi főapát.” A „veszprémmegyei” kézzel javítva „veszprémi”-re. Hiányzik Shvoy Lajos székesfehérvári püspök neve. – Aláírások nélküli gépelt másolat található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (a továbbiakban: ÁBTL) V-700/32. 95–96. fol.

¹⁴ VÉL AD 5065/1944. Serédi Jusztinián hercegprímás 1944. október 21-én érkezett távirata: „[püspökkari] KONFERENCIA ELMARAD ESZTERGOMBAN RENDELKEZESRE AALLOK”.

¹⁵ Grósz József kalocsai érsek egykorú naplója szerint a szombathelyi püspök azért tagadta meg az aláírást, mert hogy „ő külön felterjesztést tesz”. Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S. a. r. Török József. Budapest, é. n. 99.

nyilvánvaló kilátástalanság dacára fontosabbnak tartotta az akció erkölcsi oldalát: az egyháznak és a püspököknek tevélegesen részt kell venniük a nemzet és a nép megvédésében. A memorandumot Mindszenty József személyesen vitte és adta át november 13-án a budavári Sándor-palotában Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettesnek.¹⁶ Egyéni bátorságról adott tanúbizonyságot, hiszen nem alaptalanul számolt letartóztatásával. Ez akkor elmaradt, két hét múlva azonban megtörtént.

A nyilasok alig várták, hogy beleköthessenek a veszprémi püspökbe. Az alkalom nem sokáig késett. Letartóztatásának indokáról számtalan feltételezés és részigazság terjedt el. Volt, aki biztosan tudta, hogy Mindszenty megtagadta az egyházi épületek átadását sebesült katonák számára. (Valójában a szemináriumban hadikórház működött.) Mások szerint nem is a nyilasok tartóztatták le, hanem a német parancsnokság, amely „nem sokat finnyáskodik holmi magyar főpapokkal”.¹⁷ Vajna Gábor, a Szálasi-kormány belügyminisztere népbírói vallomása szerint Mindszentyt azért tartóztatták le, mert nem akarta megengedni, hogy a püspöki épületbe katonaságot szállásoljanak be. A népbíró azon kérdésére, hogy nem azért tartóztatták-e le, mert valamilyen tekintetben a nyilas rendszer ellen fordult, Vajna határozott nemmel válaszolt.¹⁸ Az 1948 utáni hivatalos politika szerint Mindszenty „ellenállása” csupán egy nyilas főispánnal való veszedelmes szövetség darab fehérnemű felett. (Ezt a verziót a főpap letartóztatásához vezető iratokat publikáló Sárga könyv című propagandakönyv nyomán az összes budapesti lap átvette 1949. január 19. körül.) A kommunisták által kreált „igazság” szerint tehát a veszprémi püspök csak egy önző, kegyetlenségig rideg, alsóneművel üzérkedő, kicsinyes figura, aki személyes villongásából kovácsolt politikai ellenállást. E nevetséges torzítás a szembenállás tényét akarta szétzúzni azzal, hogy a politikai ellentétből, a meghurcolásból haszonleső áruhalmozást próbált faragni.

A történekről természetesen maga Mindszenty József is meglehetősen részletesen ír emlékirataiban. Ő letartóztatásának egyik indítóokaként Schiberna Ferenc ügyvéd, a Nyilaskeresztes Párt Veszprém megyei nagyvezető-helyettesének személyes bosszúját említi: öccse, Schiberna Kálmán a püspökség gazdatisztjeként gazdasági visszaéléseket követett el, ezért elbocsátását fontolgatták. A családi vitán kívül pártvezetői tekintélyét csorbította, amikor Mindszenty megtiltotta, hogy a veszprémi Ferencs-templomban szentmisét és Te Deumot mondasson annak örömeire, hogy a város és a vármegye „megszabadult a nemzetrontó zsidóságtól” (750 főt deportáltak, közülük csupán 50 tért vissza a háború után). Visszaemlékezése szerint a tiltás eredményes is volt, de ezt a korabeli források cáfolják.¹⁹ Kétségtelenül Schiberna volt akkori-

¹⁶ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz. Szöllösi Jenő miniszterelnök eredeti aláírású levele Mindszenty Józsefnek, Budapest, 1944. november 16. Alig leplezett ingerültséggel és jó adag cinizmussal ebben azt kérte, hogy a püspök javasoljon konkrét lépéseket a Dunántúl megkímélésére. Egyúttal felszólította, hogy erkölcsi hatalmánál fogva segítse elő a „bátor kiállás szellemét”. Megjegyzendő, hogy Szöllösi a memorandum keltezését nem október 31-ére, hanem november 1-jére teszi.

¹⁷ Haladás, 1948. július.

¹⁸ Veszprémi Népujság, 1946. február 24.; A budapesti népbíróóság Szálasi Ferenc és társai ügyében folytatott főtárgyalása, Vajna Gábor 1946. február 18-i kihallgatása. In: Karsai Elek–Karsai László: A Szálasi per. Reform, Budapest, 1988. 458.

¹⁹ Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 43. Jelen tanulmány szerzője korábbi írásában tévesen még elfogadta és átvette ezt az állítást (Balogh Margit: Mindszenty József. Budapest, 2002. 69–72.)

ban Veszprém egyik legbefolyásosabb személye. 1944. június 20-án valóban azt kérte Pulyai Lamberttől, a veszprémi ferences rend gvardiánjától (házfőnökétől), hogy tartsanak hálaadó istentiszteletet a zsidók elszállítása alkalmából. A ferencesek ki is tűzték a misét június 25. vasárnapra.²⁰ Mindszenty felháborodott a gyalázatos kérésen, a leghatározottabban ellenezte, és meggondolatlanságnak minősítette azt, mert ezzel a legszentebb áldozatot politikai szimpátiatüntetésnek tették ki egy erkölcsileg elítélendő, kétes szándékért. A házfőnököt elmarasztalta az istentisztelet céljának elfogadásáért, eligazította a szentbeszéd tartalmát illetően, de letiltani nem tilthatta le, mert a ferencesek nem tartoztak a megyéspüspök joghatósága alá, csak lelkipásztori kérdésekben.²¹ Kimondva vagy inkább csak ráutalóan, de végül is két feltétellel tudomásul vette a mise megtartását: a Te Deum (Téged Isten dicsérünk kezdetű hálaadó himnusz, amit ünnepélyes hálaadás alkalmával a mise után énekelve szoktak elimádkozni) elmarad, és a nyilasok nem jelenthetnek meg egyenruhában. A röpcéduláikon meghirdetett időpontban feketezubonyos, zöldinges egyenruhájukban feszítettek a zsúfolásig telt templomban, és a pap zöld miseruhában végezte a szertartást...²² A színek egybeesése véletlen: az egyházi liturgia pünkösdi utáni vasárnapokra, egészen adventig, a következő egyházi év kezdetéig zöld színt írt elő. Mindszenty az eseményről tüntetőleg távolmaradt, még a városból is elutazott: egész napos látogatást tett az ajkai és az ajkacsingervölgyi ipartelepen, és este még elment Balatonfüredre meglátogatni az ott pihenő Mikes János volt szombathelyi püspököt.²³ Sok hívő ugyancsak elítélte már a szentmise felajánlását is, de azt kivált, hogy a szertartás végén még a Te Deum is felcsendült. Két nappal azután, hogy XII. Pius pápa június 23-án táviratban kérte Horthy kormányzótól a deportálások leállítását...

²⁰ Más feldolgozás július hónapra teszi a történetet, de abban a hónapban 25. keddre, hétköznapra esett (Veress D. Csaba: Adatok a zsidóság Veszprém megyében a II. világháború idején lejátszódott tragédiájához. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (16.) 1982. 406–407.) – A kérdéstről lásd még Gergely Jenő forrásközlését: Mindszenty József veszprémi püspök és a nyilasok. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára. Szerk. Ablonczy Balázs, ifj. Bertényi Iván, Hatos Pál, Kiss Réka. Budapest, 2002. 177–200.

²¹ Az úgynevezett exempt, vagyis a helyi püspök joghatósága alól kivett szerzetesrendek közvetlenül a pápa joghatósága alá tartoznak. Templomaik lelkipásztori kérdéseiben azonban a helyi püspök illetékes.

²² Az eseményről Edmund Veessenmayer birodalmi biztos távirati úton számolt be, ennek szövege először 1963-ban került nyilvánosságra: Randolph L. Braham (ed.): The Destruction of Hungarian Jewry. A documentary account. II. kötet. Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, New York, 1963. 625. A távirat szövegét magyar fordításban közli Holtzer Loránt: Mindszenty vitatott hónapjai Veszprémben. Beszélő, 2004. július–augusztus. 114. skk. és <http://beszelo.c3.hu/04/0708/11holtzer.htm>. Letöltés: 2010. április 23. Ugyanő írja, hogy a Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár 1944. évi iktatókönyvében 3075. szám alatt, június 29-ei dátummal a következő bejegyzés szerepel: „Nyilas istentisztelettel kapcsolatban ferences tartományfőnök megkérdeztetik.” Az irat azonban eredeti őrzési helyén nem található. Az iktatókönyvi bejegyzés azonban önmagában igazolja, hogy az istentiszteletet június 25-én megtartották, és Mindszenty püspök június 29-én érdeklődött felőle. – A kommunista propaganda a történetet Mindszentyre próbálta hátrítani: az Esti Szabad Szó 1948. augusztus 18-i számában az a rágalom jelent meg, hogy ő utasítást adott a hálaadó szentmisére.

²³ Veszprémi Hírlap, 1944. június 28.

Mindszenty feltételei tehát nem teljesültek, így érthető, hogy a történekről felháborodottan tájékoztatta Vargha Theodorik marianus tartományfőnököt, akinek a politika és az evangélium között eltévedt házfőnök július 17-én egy suta mentegetődző levelet írt: „Főtisztelendő Tartományfőnök Atya! Köszönöm alázatosan a megintést és figyelmeztetést. Restellem, hogy úgy történt, de biztosítom Főatyát, hogy több ilyesmi nem fog előfordulni.”²⁴ A történetből igazoltnak tekinthetjük a megyéspüspök és a megyei nyilas vezér egymás iránti személyes ellenszenvét, de ez önmagában még kevés magyarázat a letartóztatáshoz. Schiberna hatalma október 29-étől egyébként tovább nőtt: ő lett Veszprém vármegye főispánja.

A nyilas hatalomátvétel után néhány nappal Mindszenty a felsőház elnökének meghívására Budapestre utazott volna – ám a távolmaradás mellett döntött, amint megtudta, hogy az összejövetelelen Szálasi Ferenc nemzetvezető akar tájékoztatást adni a felsőház tagjainak. A hatalomátvétellel felmerült az a kérdés, hogy az államfői jogokkal november 3-án felruházott Szálasi Ferenc „nemzetvezetőre” kinek kell esküt tennie. A nyilas hatóságok – követve az addigi gyakorlatot, amikor a királyra, majd a kormányzóra kellett esküdni – minden közalkalmazottól megkövetelték, hogy hűségesküt tegyen a nyilas rezsimre. A Budapesti Közlöny 1944. november 18-i számában megjelent, a közalkalmazottak esküjére vonatkozó 4070/1944 ME rendelet kapcsán Serédi Jusztinián hercegprímás elrendelte, hogy az egyházi iskolák igazgatói és tanárai 8 napon belül esküdjének fel Szálásira, ha azt október 15-e után esetleg még nem tették meg. Ezt várták a Dunántúl hivatalban lévő püspökeiktől is. Mindszenty viszont írásban vázolta fel: túl azon, hogy nem közalkalmazott, miért nem tesz esküt a Szálasi-féle kormányra. Az írás címe Juramentum non, vagyis: nincs eskü. Alcíme önmagáért beszél: A forradalmat és az egyházat egyszerre szolgálni nem lehet.²⁵ Az okok között leírja, hogy a nyilas mozgalom, a nemzeti szocialista ideológia szemben áll a katolikus hittel, szétűlja a keresztény erkölcsi elveket, semmibe veszi az egyház jogait. A dokumentum teljes egészében fedi azt a hivatalos egyházi álláspontot, amelyet XI. Pius pápa kifejtett a Mit brennender Sorge („Égő aggodalommal”) kezdetű enciklikában a náciizmus elítéléséről.

1944 őszen-telén a nyilas hatóságokat felettébb ingerelte, hogy a város lakossága nem támogatta, sőt passzív ellenállással fogadta az új rezsimet. Előbb fenyegetőzéssel, majd megtorlással próbálta jobb belátásra bírni az állampolgárokat: „Nem leszek tekintettel sem társadalmi állásra, sem személyi kapcsolatokra, hanem irgalmatlanul eltiprom a legkisebb ártalmas megnyilvánulást is! – fröcsögött Schiberna Ferenc a Veszprémvármegye hasábjain. – A megtorlás nemcsak azokat éri el, akik a Nemzet ellen bármilyen ártalmas cselekményt elkövettek, hanem azokat is, akik ilyenről tudva, azt a hatóságnak vagy a pártnak nem jelentik fel...”²⁶ S valóban: többeket internáltak – kit rémhírterjesztésért (értsd: a németek elveszítik a háborút), kit menekült-elszállásolás elutasításáért. Október 29-én statáriumot hirdettek ki. Mivel Mindszenty – épphogy átköltözvén Zalaegerszegről, ahol 1917-től 1944-ig plébánosként szolgált – nem

²⁴ Magyar Országos Levéltár P 233 Ferences rendtartomány (pesti): 16. csomó, 1. tétel 99. fol., 462/1944. Ezúton is köszönöm Mózessy Gergelynek, hogy erre az irategyüttesre felhívta figyelmemet.

²⁵ Mészáros István: Ismeretlen Mindszenty iratok 1911–1975. In: Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945. Szerk. T. Horváth Lajos. Veszprém, 1996. 66.

²⁶ Veszprémvármegye, 1944. október 22.

ápoltszoros kapcsolatot a veszprémi elittel, sőt kimondottan került az egyre inkább jobbra tolódó városvezetést. Nem volt ott senki, aki szót emelt volna érte. Sőt, a veszprémi püspök elleni eljárás példastatuálásra kiváló alkalom volt. Az elkövetkezendő eseményekben egyik oldalról agresszív erőfitogtatást, a helyi hatalom túlkapását találjuk a mentelmi joggal is védett felsőházi taggal szemben, a másik oldalról pedig büszke önérzetet, miszerint a világi hatalom, kivált a kétes legitimitású nyilas kormány, tartsa távol magát az egyháztól.

Hogy mi is történt konkrétan, arról maga a püspök számolt be részletesen Vajna Gábor belügyminiszterhez december 30-án intézett beadványában.²⁷ 1944. november 27-én Schiberna főispán emberei, tíz rendőr kíséretében, megjelentek a püspöki palotában, hogy ott szemlét tartsanak a leendő katonai beszállásolás előkészítése érdekében. Nem kizárt, hogy Mindszenty már korábban hírül vette: Szálasi Veszprémbe akarja áttenni főhadiszállását, s ezt kivédendő teleköltöztette a püspöki palotát. „A főmérnök [Zarka Elemér, aki a Veszprémvármegye c. lapban alaptalanul felróta a püspöknek, hogy palotája „kong az ürességtől”] az egyik szobánál, ahol 4 menekült apáca volt elhelyezve, azon véleményének adott kifejezést, hogy oda 30 bakát is el tud helyezni.” A szemle befejeztével megjelent a főispán is. Szabadhegy Szabolcs házgondnok és Megyesi Schwartz Róbert irodaigazgató közölte vele, hogy az épület már így is túlszűfolt (28 szobában 58-an voltak elszállásolva), a beszállásolás nem lehetséges. Válaszul a főispán mindkettőjüket egyszerűen letartóztatta. Amint erről Mindszenty értesült, azonnal odasietett, és tiltakozott az eljárás ellen. Erre a főispán őt is letartóztatta. Mindszenty nem felelt semmit, csak püspöki reverendájára felvette köpenyét (a palliumot) és négyszögletű fővegét (a birétumot). „Tehát úgy voltam felöltözve – írja beadványában –, ahogy püspök előkelő helyre megy látogatóba. Természetesen nem püspöksüveget és pásztorbotot vettem, mert hiszen ehhez istentiszteleti díszben kellett volna felöltözni.” (Tehát tüntető dacot üzenő püspöki díszben, de nem liturgikus ruhában vonult a rendőrségre.) Amikor Mindszenty írásbeli letartóztatási végzést kért, tíz perc múlva közölték vele, hogy „a Nemzetvezető egyenes parancsára” történt letartóztatása. Csodálkozott ugyan, hogy ilyen rövid idő alatt sikerült összeköttetést találni az „államfővel”, de áldást osztva elbúcsúzott a ház népétől, s két udvari papjával elindult a rendőrségre – gyalog. A rendőrök, akárcsak egy köztörvényes bűnözőt, be akarták tuszkolni az autóba, ám erre a jelenetre a kispapok a püspök és a rendőrök közé álltak, végül is az ő kíséretükben indult el a furcsa menet: az út egyik oldalán a rendőrök, a másikon a három letartóztatott és az őket kísérő kispapok. A látvány már önmagában döbbenetes volt, a másfél kilométeres úton nem kellett a püspöknek semmit sem tennie, hogy „felizgassa” a veszprémieket. A kíváncsiszkodók elhessegetése még nagyobb feltűnést keltett volna, így szép számban érkeztek a rendőrség épületéhez. A püspök kérte, vegyék jegyzőkönyvbe felsőházi tagságával járó mentelmi jogának megsértését, de azt csak két nap múlva tette meg a nyilas Nemzeti

²⁷ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PSZL) 274. fond, 7/248. ő. e. 327–333. fol. Gépelt másolat Mindszenty József veszprémi püspöknek Vajna Gábor belügyminiszterhez írt 1944. december 30-án kelt leveléről; Mindszenty József emlékiratai szerint Géfin Gyula, a szombathelyi szeminárium rektora nem adta át a reá bízott beadványt a Szálasi-kormánynak. A hivatkozott levél eredetije azonban megtalálható Budapest Főváros Levéltárában a Szálasi-per iratai között (Budapesti Büntető Törvényszék 19618/49). Közzölte Sipos Péter: Mindszenty – antifaszizmus, 1944. História, 1993. 5–6. sz.

Számonkérő Szék, ennek a speciális nyilas pártbírósnak a nevében eljáró Balassa Bálint rendőrfőhadnagy (ám ő sem továbbította illetékes helyre). Időközben még néhány papot letartóztattak, köztük Kögl Lénárd püspöki számvevőt és Mészáros Tibor levéltárost (aki három évtizeddel később a bécsi Pázmáneumban ismét szolgálta az agg főpapot). November 29-én azokat a kispapokat is őrizetbe vették, akik a főpásztort elkísérték a gyalogmenetben.

A püspöki palotában még aznap este és másnap is házkutatást tartottak. Mindszenty szobájában találtak egy érdektelen levelet Varga Béla katolikus paptól, aki ez idő tájt már a Kisgazdapárt alelnöke volt. (E levél később Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 1948. május 12-én, Mindszentyről készített összefoglalójában már „megduplázódott”, és úgy jelent meg, mint aminek legitimista tartalma miatt internálták volna a püspököt.) S találtak 1800 inget és 1800 alsónadrágot, amit Mindszenty a saját pénzén, teljesen szabályosan vásárolt sebesült katonáknak, menekülteknek és szegény kispapjainak. A szétosztásra vonatkozó intézkedését már kiadta, de az a letartóztatásakor még nem kezdődött meg. (A kommunista propagandában ez a ruhakészlet volt hivatva bizonyítani azt, hogy a püspököt közönséges áruhalmozásért vették őrizetbe. S a nyilasokkal való szembenállás és meghurcolás máris „gatyarejtegetéssé” alacsonyodott, szétfoszlatva a püspök antifasiszta nimbuszát. Ez a szálnalmas mesterkedés akkor vált tragikomikussá, amikor a kommunista politikai rendőrség a fogoly Mindszenty Józsefet 1949. január 11-én arra kényszerítette, hogy ő maga, egyes szám első személyben, írásban „vallja be” az „áruhalmozást”.

A november 30-án kiállított főispáni véghatározat szerint Mindszentyt azért vették őrizetbe, mert a katonai beszállásolás érdekében folytatott helyszíni szemlén a hatósági rendelkezéssel szembehelyezkedett; hatósági közeg ellen erőszakot követett el, továbbá társaival együtt tüntető felvonulás rendezésével a lakosság fellázítását kísérelte meg, mely cselekményével a közrendet és közbiztonságot, valamint a hadművelleti érdekeket nagymértékben veszélyeztette. A határozat keltezése azért is figyelemre méltó, mert Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettes, akinél azonnal protestált a püspököt akadályoztatása esetén helyettesítő általános püspöki helynök, november 28-án, tehát a letartóztatás másnapján azt válaszolta Simon György nagyrépostnak: „Folyó hó 27-én kelt nagybecsű soraira azonnal válaszolva tudatom, hogy a megyéspüspök úr őrizetbe vételével kapcsolatban a kivizsgálást azonnal elrendeltem. Remélem egy-két napon belül abban a helyzetben leszek, hogy az ügyre visszatérhetek.”²⁸ Nos, reményeiben csalatkozott, az ügyre nem tért vissza. A főispán is hivatalból jelentette felettesének, a közigazgatási ügyekben végső döntésre jogosult Vajna Gábor belügyminiszternek a történeteket. Ő pedig – hivatalféltésből, óvatosságból, előrelátásból – továbbjelentette az ügyet magának a nemzetvezetőnek. Lépése tanácstalanságot is sejtet: elengedni nem akarta a „nagy vadat”, de a bokáját sem akarta megütöni, ha az ügy politikailag kínossá válna. Jobbnak vélte tehát a felelősséget továbbhárítani, de legalábbis megosztani. Szálasi Ferenc és kormányának meghatározó tagjai tehát az első pillanattól kezdve informálva voltak, de a döntéseket végső soron a nemzetvezető hozta.

Mindszenty tiltakozó beadványaiban valamennyi vádat megcáfolta: „...semmi néven nevezendő ellenszegülés nem történt (...) Sem erőszakra, sem lázításra nem

²⁸ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó, 6. ő. e. Eredeti aláírású, gépelt levél.

tudok” – szögezte le.²⁹ Két és fél hónappal később, 1945. február 14-én „a nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott m. kir. tárca nélküli miniszter [Kovarcz Emil] mellé beosztott tábornok bírósága” jogi szakvéleményében összegezte a Schiberna főispán letartóztatást indokoló álláspontját: „Mindszenty József püspök és környezete évekre visszanyúló megfigyelés eredményeként nemzetiszocialista ellenes, németellenes, angolbarát és legitimista érzelmű. [...] A továbbiak során azt tartalmazza a főispáni jelentés, hogy a hatalomátvétel óta a püspök és a papság úgyszólván általánosan a legteljesebb érdektelenséget, sőt mondhatni passzív ellenállást tanúsított. A püspökség tulajdonát képező »Veszprémi Hírlap« semmiféle hazafias vagy bolsevista-ellenes propagandát nem folytatott, ellenben a cikkek burkoltan és tendenciózusan az ország jelenlegi helyzetével járó nehézségeket igyekeztek kiemelni. A püspöki udvar a feketepiacon szerezte be az ellátásához szükséges élelmiszereket és a háborús helyzetben ugyanolyan tobzódást tanúsított, mint akár a zsidóság. Teljes közömbösséggel viseltetett a püspökség a háborús áldozatvállalás tekintetében is. A vezető rétegek, katonaság és lakosság hangulatát nagymértékben rontja a papságnak és különösen a veszprémi püspöki központnak defetista, hungarista ellenes, angol- és oroszbarát suttogó propagandája, ilyen irányzatú, klerikális sajtótermékekkel is elárasztják a katonákat.”³⁰ Nem is kell ennél ékeesebb bizonyíték Mindszenty József nyilas-ellenes gondolkodására! Még akkor sem, ha a bíró, vitéz nemes dobfeneki Syposs János a főispáni jelentésben foglaltakat nem találta megalapozottnak, hiányolván a konkrét bizonyítékokat.

Így ha részleteiben korrigálnunk is kellett Mindszenty visszaemlékezéseit, letartóztatásának valódi okát osztjuk vele: az nem volt más, mint a dunántúli püspökök ominózus memoranduma, a kifogásolt hálaadó istentisztelet, a nyilasokkal szemben permanensen kimutatott, személyes ellenszenvtől sem mentes távolságtartás, azaz több olyan mozzanat, amivel irritálta a hungaristákat, s amiket összességükben szembeszállásként élt meg a vármegye nyilas vezetése. S ne feledkezzünk meg Szálasi nemzetvezető személyes (szállás)igényéről sem az impozáns püspöki palotára: a szívélyesnek távolról sem mondható házigazdát egyszerűbbnek tűnt eltávolítani.

Nemcsak Mindszenty, de – elenyésző számú kivételtől eltekintve – sem az egyházvezetés, sem a papság nem kollaborált a nyilasokkal. Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt is több inzultus érte, előbb gépkocsiját kívánták hadművelleti célokra igénybe venni, majd a Szovjetunió ellen propagandát várták el tőle és papjaitól, végül 1945. február elején internálták. Serédi Jusztinián hercegprímást pedig az ország elhagyására szólították fel, miután megtagadta, hogy papságának kormánypárti szentbeszédet tartását rendelje el. Az Országos Számonkérő Iroda, az 1945. január 4-én létrehozott új bírósági szervezet,

²⁹ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó – itt a nyilas hatóságokhoz intézett kérvények szinte hiánytalanul fellelhetők. Lásd még: PSZL 274. fond, 7/248. ó. e. 327–333. f.; BFL XXV.1.a 293/1946. 19618/49; Több kérvény az ÁBTL 3.1.9. V-700/27. és 32. dossziéjában. Ezekből publikált Gergely Jenő: Mindszenty József veszprémi püspök és a nyilasok c. cikkében. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára. Szerk. Ablonczy Balázs, ifj. Bertényi Iván, Hatos Pál, Kiss Réka. Budapest, 2002. 177–200., valamint Somorjai Ádám–Zinner Tibor: Majd’ halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 185–202.

³⁰ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomóban; ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 135.

„állam- és közösségellenes bűncselekmények” felderítése címmel, lényegében a helyi nyilas kiskirályok túlkapásai miatt február 22-én jelentést készített Szálasinak a papság magatartásáról: „...a papság a mai rendszerrel nem szimpatizál. A római katolikus papság nemzetközi alapon áll. Soha semmiféle formában a mai rendszerrel közösséget nem vállal, a hívek előtt tartott prédikációiban sem a magyar nemzet mostani élethalálharcáról, sem a hungarista gondolatról, sem a nemzetvezetőről említést nem tesz.”³¹ A jelentésre Rajniss Ferenc nyilas kultuszminiszter ráírta: „nem üdítő jelenség az elefánt a porcelános boltban”. Szálasi a február végén tartott nemzetvezetői értekezleten – miközben vállalta a felelősséget az eddigi letartóztatásokért – távlati egyházpolitikai stratégiai célokat vázolt fel: „...levelet óhajtok írni a Pápa úrnak, amelyben... konkrét javaslatokkal akarok előállni, különösen az új konkordátum megkötésének elvi alapjait óhajtánám a hungarista nemzetvezetés szempontjaiból rögzíteni. Májusban cselekedni fogok a magyarországi római katolikus egyházzal és papjaival kapcsolatosan.”³² Nyilvánvaló, hogy a nyilas hatalom kettős szorításban vergődött az egyházat illetően: egyfelől szerette volna megnyerni rokonszenvét, ugyanakkor mélységesen irritálta annak passzív ellenállása, s e helyzetre csak arroganciával és erőszakkal tudott válaszolni.

Mindszenty 1944. november 27-étől december 5-ig a veszprémi rendőrségen, december 5-étől 22-ig a veszprémi fogházban tartották fogva. A városi fogságban a körülmények engedte napirend szerint éltek. Minden reggel volt szentmise, szentáldozás és napi elmélkedés. Az első szentmisét Mindszenty a megbocsátás és a felebaráti szeretet szavaival indította: „Kedves fiaim, most pedig imádkozzatok azokért, akik a börtönbe juttattak bennünket”. December 7-én a börtön folyosóján emlékezetes esemény történt: a püspök a letartóztatott tizenhat kispapból tíz ötödévest pappá szentelt. A veszprémi Szent Margit plébániát is a börtönben alapította: december 3-án írta alá az alapítólevelet, fenntartásáról is gondoskodott a Veszprémi Plébánia Alapítvány terhére.³³

December 22-én a püspököt, vele együtt a 26 papot és kispapot felpakolták egy autóbuszra és csendőri kísérettel a sopronkőhidai fegyházba szállították. Senki nem tudott róluk, nem is fogadták őket. Az iskolában kaptak éjszakára szállást, szalmaszékelyokon. Reggel puskaropogásra ébredtek. Talán kivégzés volt. Karácsony vigíliájára a fegyházban kiürítettek számukra egy dohos, nyirkos raktárt, és odavitték őket. Aznap akasztották fel a német megszállással és a nyilas hatalommal szembeni fegyveres ellenállás miatt elítélt Bajcsy-Zsilinszky Endre kisgazdapárti politikust...

A háború utolsó karácsonyán a rab Mindszenty József a sopronkőhidai fegyház templomában tartott megrázó éjjeli szentmisét a többi rabnak, körülvéve papjaival és kispapjaival. Másnap látogatókat fogadhatott, köztük Krüger Aladár volt képviselő, aki a bíróságon próbálta képviselni ügyüket. Apor Vilmos győri megyéspüspök köz-

³¹ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Budapest, 1974. 161.

³² Uo. – A Concordatum Hungaricum-nak nevezett nyilas szerződéstervezet elkészült, s bizonyítja Szálasi szereptévesztését, aki azt hitte, hogy az Apostoli Szentsek vele szerződést köthet. Erről lásd Gergely Jenő: Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátum-tervezete 1945 elején. (Dokumentumkiadás.) Századok, 1995. 3. sz. 695–728.

³³ Párkányi József: Mindszenty József veszprémi püspök, az ember. (Visszaemlékezések.) In: Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945. Szerk. T. Horváth Lajos. Veszprém, 1996. 93. – Más forrás szerint nem Veszprémben, hanem Sopronban, az Isteni Megváltó Leányai zárdaiban került sor a papszentelésre. Szöllősi Ferenc akkori kispap életrajza: <http://portal.622gg.hu/online/index.php/szoellsi-ferenc-qszaqq-élettrajza> Letöltés: 2010. április 23.

benjárásának köszönhetően december 29-én, az őrizetükre rendelt csendőrökkel együtt átszállították őket az Isteni Megváltó Lányai soproni anyaházába. (November végére a szovjet csapatok közeledése miatt ebbe a városba költözött a törvényhozás két háza, és ide menekült maga Szálasi Ferenc a nyilas vezérkarral egyetemben. A képviselők egyharmadával ülésező törvényhozás már csak egy operett-parlament volt.) Mindszenty az egyházmegye papságának és híveinek innen, az elszigeteltségből küldte 1945. január 1-jén (természetesen napokkal korábban megfogalmazott) újévi szózatát, amit – igazi bravúrral – az ostromgyűrűbe font Budapesten, a Légrádi Testvérek Rt. nyomdájában (az 1948 utáni Zrínyi Nyomdában) sokszorosítottak. A nyomtatás sikerült, a terjesztés már kevésbé: volt olyan plébánia, ahová csak fél év késéssel jutott el. E körlevélben összegezte főpásztori működésének majd' egy esztendejét. A legszörnyűbb háborús évben Veszprémben, Darányban, Magyaratádon új plébániát, 15 településen káplánságot létesített, hét faluban új katolikus iskolát nyitott. A megnövekedett igények kielégítésére 23 menekült papot vett fel egyházmegyéjébe ideiglenes szolgálattételre. Saját sorsára épp hogy csak utalt, ám papságának hősies helytállását hosszasan méltatta: „Az egyik erős kézi- és gépfegyvertűzben nyugodtan megy a főutcán a beteghez; ágyúdörgés közepette nyugodtan miséz, gyóntat, temet, keresi a betegeket, sebesülteket még ha ellenségek is. Új jerikói aknamezős úton keresi a háború-ütötte sebekben vérző juhot, hogy a vallás vigaszában, ha kell, a maga élete árán is részesítse. Megindító helytállás az, amikor – mint másik papom jelenti – folytonos fegyverropogás, aknarobbanás, ágyúgolyósüvítés közepette áll népe mellett a pásztor.”³⁴ Az igazi, a követendő pap együtt él és hal népével. Újabb, nagyböjti körlevele 1945. február 4-én kelt, ám az „nem adatott ki, mert főpásztor akkor még nem nyerte vissza szabadságát”.³⁵ Leszámítva a terjesztési nehézségeket, egyházkormányzati tevékenységét szinte zavartalanul folytathatta: szobája tele volt iratokkal, az érseki levéltár pedig több, Sopronból iktatott dokumentumot őriz. A soproni fogság más szempontból is elviselhetőbb volt a veszpréminél: nemcsak szabadon levelezhetett, de csaknem minden nap valaki meglátogatta őt vagy fogolytársát, sőt a tavasz közeledtével akár kertészkedhetett is a zárda udvarán.³⁶

Mindszenty József 1944. december 26. és 1945. március 13. között többször is írt a Szálasi-kormány különböző tagjainak, valamint a felsőház elnökének, hogy „engem, valamint a velem együtt őrizetbe vett 26 papomat és kispapomat sürgősen szabadlábra helyezni méltóztatassék”. Még a kőhidai fegyházból sikerült kijuttatni a felsőház elnökségéhez írt december 27-i tiltakozó levelét, jelezvén, hiába rögzítették írásban egy hónapja mentelmi jogának megsértését, panaszára választ nem kapott.³⁷ Mostani beadványa célba ért: a felsőház elnöke vizsgálatra kiadta a mentelmi bizottságnak.

³⁴ Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1945/I. Wesprimi, 1946. [77.]

³⁵ VÉL AD 203/1945.

³⁶ Mózesy Gergely (szerk.): *Inter Arma 1944–1945. Fegyverek között. Válogatás a második világháború egyházmegyei forrásaiból. Források a Székesfehérvári egyházmegye történetéből II. Székesfehérvár, 2004. 58–60.; Mózesy Gergely: *Noteszlapok Shvoy Lajos fogságából. Soproni Szemle, 2006, 1. sz. 26–32.**

³⁷ Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára (a továbbiakban: MAL) 011/2. sz. doszsié, 7. Mindszenty József veszprémi püspök, felsőházi tag levele a Felsőház Elnökségéhez. Sopronkőhida, 1944. december 27. Kézzel írt levél Mindszenty József aláírásával, fotómásolat. – Mindszenty következő beadványa a felsőház elnökségéhez 1944. március 13-án, majd 19-én kelt Sopronban.

Szálasi nemzetvezető még december 8-án egy beváltatlan ígéretet tett, hogy hamarosan szabadon engedi a főpásztort, „ha nem bizonyul be, hogy külföldi kapcsolatai lettek volna”.³⁸ Angelo Rotta nuncius is tiltakozott Szálasiéknál a püspök és társai letartóztatása ellen, Serédi hercegprímás is kérte elengedésüket – végül némi eredménnyel (talán a hadi helyzet tette belátóbbá a nyilas kormányt): 1945. február 22-én Mindszenty „büntársait” szabadlábra helyezték. A püspöknek azonban maradnia kellett. Három udvari papja – Szabadhegy Szabolcs, Mészáros Tibor, Lékai László (1976-tól Mindszenty utódja az esztergomi érseki székben) – önként vele tartott. Február 28-án Serédi Jusztinián hercegprímásnak foglalta össze meghurcoltatását, miután megköszönte közbenjárását papjai szabadon bocsátásáért. Ígéretben, hogy hamarosan elengedik, eddig sem volt hiány, ám arra azt követően sem került sor, hogy letartóztatóját, Schiberna Ferenc nyilas főispánt ékszerlopás és egyéb köztörvényes bűncselekmények miatt lefogták, és azután sem, hogy papjait elengedték. Miért hát a házi őrizet fenntartása? Mindszenty nem alaptalanul gyanakodott, hogy nem személye, hanem püspöki méltósága a fontos Szálasinak, aki – jellemző módon – még ekkor arról ábrándozott, hogy zsarolással megszerzi a magyar uralkodók főkegyúri jogát. Ami novemberben még csupán veszprémi helyi nyilas túlkapásnak indult, az most ravasz lehetőségnek tűnt. Ahogy hasonlót reméltek a nyilasok a magyar szuverenitást jelképező szent korona elhurcolásától vagy a nemzetet képviselő országgyűlés áttelepítésétől is. Ám a történelem más forgatókönyvet írt: a már pontosan kidolgozott új, hungarista alkotmány megszavazása és a nemzetvezető nádorrá választása, vele a főkegyúri jog kiterjesztése örökre elmaradt.

1945. március 9-én a zárda létszámban megcsappant lakói két új fogolytársat kaptak: Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspököt és testvérét, Shvoy Kálmán altábornagyot.³⁹ Az altábornagy naplójában jegyezte fel a történéseket, így megörökítette első találkozásukat is: „A nővér bevezetett bennünket az óvóhelyre, ott ült Mindszenty s vele 2-3 pap. [Szabadhegy] Szabolcs ceremóniás egy majom, Lékai [László] titkár kificamított lábbal és Mészáros Tibor pap. Bemutatkozás... Feltűnő volt nekem, hogy Mindszenty, aki egyéves püspök volt, [Shvoy] Lajos pedig 18 éves püspök, nem kínálta meg, s nem adta át a nagy karosszék[ben a] helyét Lajosnak, hanem hagyta, hogy Lajos egy kis székre, rosszabb helyre üljön. Nekem ez az ember az ő felfuvalkodásával és beképzeltségével s pózolásával sehogy sem tetszett. Nagyon nagyra értékelte magát. Mellette az a szerény Lajos mennyivel nagyobb, szimpatikusabb volt.”⁴⁰ Shvoy Kálmánban bizonyára volt némi elfogultság a testvére iránt, de mindenképpen elgondolkodtató, hogyan értelmezte Mindszenty merev, szertartásos magatartását, akinek udvariatlanságát az sem menti, hogy két és fél hónappal régebb óta raboskodott, tehát fogsághossz tekintetében ő volt a „rangidős”.

³⁸ PSZL 274. 7/248. ő. e. 342–343. fol. Megyesi Schwartz Róbert veszprémi kanonok levele a fogságban tartott Mindszenty püspök érdekében. Sopron, 1945. február 11.

³⁹ Shvoy Lajos püspököt, testvérét, valamint Büttner Ferenc kanonokot, Fülöp Ferenc amerikai állampolgárságú kispapot 1945. február 8-án tartóztatták le. A véghatározat szerint többek között azért, mert a püspök nem rendelte el, hogy papjai a bolsevizmus veszélyeiről prédikáljanak. Bővebben lásd Mózessy Gergely: Katolikus püspökök nyilas fogságban. Mindszenty József és Shvoy Lajos elhurcolása. Kézirat, 2009.

⁴⁰ Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata. 1918–1945. Szerk. Perneki Mihály. Budapest, 1983. 317–318.

A két püspök fogva tartása még az ország hadszíntérré válása közepette is politikai hullámokat vert. A felsőház ugyancsak Sopronba menekült mentelmi bizottsága – mintha békés hétköznapokat élnének – komótosan vizsgálta Mindszenty püspök beadványát. 1945. március elejére a mentelmi bizottság elismerte, hogy Mindszenty József veszprémi püspök akadályoztatva van törvényhozó tisztségének teljesítésében, s kétségtelen, hogy mentelmi joga csorbát szenvedett. Tekintettel arra, hogy mindezt csak a sérelmet szenvedett felsőházi tag (azaz Mindszenty József) beadványai alapján tudta megállapítani, ezért javasolta a döntés elhalasztását és a letartóztatást fogana-tosító főispán legfőbb felügyeleti hatóságának, a belügyminiszternek a megkeresését „... annak felderítése végett, vajjon nem forog-e fenn valamely bűncselekményen való tettenérés esete, mert ez a mentelmi jogsérelem megállapíthatóságát kizárná”.⁴¹ A bizottság elnöke – szigorúan örködve a jogra és a törvényességre – 1945. március 22-én fel is szólította Vajna Gábor belügyminisztert, hogy két héten belül jelenjen meg a mentelmi bizottság ülésén, egyidejűleg tegye lehetővé az internált felsőházi tagok (ekkorra összevonták Mindszenty és Shvoy panaszát) megjelenését is.⁴² Időközben Szálasi Ferenc nemzetvezető március 28-ára „törzsszállására” egyházi értekezletet tervezett összehívni, invitálva rá a két fogoly püspököt is, akik – szabadon engedésük esetén – kilátásba is helyezték megjelenésüket.⁴³ E napon történt, hogy garázdálkodó részeg szovjet katonákkal találkozva nyaralójában szívrohamban elhunyt Mikes János c. érsek, kiérdemesült szombathelyi püspök, másnap Serédi Jusztinián hercegprímást érte utol Esztergomban a halál, harmadnap pedig Apor Vilmos győri püspököt sebesítette halálra a püspökvár pincéjében egy ittas szovjet katona.

Vajna Gábor belügyminiszter azonban nem akart engedni. Ezért is, meg a Németországba való áttelepítéstől való félelem miatt merülhetett fel Mindszentyben a szökés gondolata. Az e célból készítettett igazolványképről egy civil ruhás, svájci sapkás, nyakkendős, bajszos úr néz vissza.⁴⁴ Fogolytársai azonban lebeszélték a kockázatos kalandról. A helyzetet végül is a nyilasok és a szovjet csapatok együttesen oldották

⁴¹ MAL 011/2. sz. dosszié, 7. „Mindszenty József felsőházi tag mentelmi jog-sérelmének bejelentése.” Keltezés nélküli gépelt irat, tartalma alapján 1945. március elején készült.

⁴² MAL 011/2. sz. dosszié, 7. A felsőház mentelmi bizottsága elnökének levele Vajna Gábor belügyminiszterhez. Sopron, 1945. március 22. Fotómásolat.

⁴³ A Szombathelyen, 1945. március 14-én kelt meghívólevél eredetije: ÁBTL 3.1.9. V-700/27. dosszié, 197.; „Püspök urat a Nemzetvezető Testvér f. hó 28-ára meghívta a Törzsszállásra egyházi értekezletre.” VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó, 14. ó. e. Szöllősi Ferenc káplán levele Török Adorján ügyvéd részére, Sopron, 1945. március 16. (Török Adorján, Budapestről Sopronkőhidára menekült ügyvéd képviselte Mindszenty Józsefet és paptársait a hivatali eljárás során. Honoráriuma három darab, egyenként legalább 180 kg-os hízott disznó volt, amiket a háború befejezte után két éven belül kaphatta meg. Uo. Mindszenty József eredeti aláírású, gépelt igazolása, Sopron, 1945. február. – Szöllősi Ferenc egyiké volt a letartóztatott kispapoknak, Mindszenty a fogságban, Sopronban szentelte fel. ő a többiekkel együtt február 22-én visszanyerte szabadságát.)

⁴⁴ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó. Hátoldalán Kögl Lénárd feljegyzése, miszerint a fénykép Mindszenty tervezett megszöktetéséhez készült és eredetije a Soproni Plébánia Historia Domusában van. A fénykép illusztrációként közzétéve Hetény János: A csend hangja szól c. cikksorozatának 4., A zárkából a zárdába – és haza című részéhez. Új Ember, (XLI. évf.) 10. sz. 1985. március 10. 2., valamint Huchthausen Lajos: Bilingvézések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből. Balatonkiliti-Veszprém, 2009. 164. (A veszprémi egyházmegye múltjából 21.)

meg: előbbiek 1945. március 28-án elmenekültek, s a várost a Vörös Hadsereg katonái három nap múlva, április 1-jén el is foglalták. A város polgármestere Mindszentyt arra kérte, mondjon ünnepi beszédet a felszabadítók tiszteletére rendezett fogadáson, de ő illetéktelenségre hivatkozva elhárította a felkérést. „Különben is, engem senki sem szabadított fel, hanem a menekülő karhatalom felejtett itt” – pontosította helyzetét emlékirataiban.

Mivel nem akarta igénybe venni a szovjet hadsereg segítségét, csak 1945. április 20-án indult haza Sopronból. Tehervonaton, majd Pápától szekéren ment tovább a plébániákat érintve egészen Veszprémig. Az úton mindenütt a vesztes háború romjait látta. Veszprémben mindent kifosztva talált.

1945 nyarán Mindszenty József szinte minden erejét lekötötte az újjáépítés, az újrakezdés.